

מעמד הילד בראיה הסטורית והשפעת האמנה

הבינלאומית לזכויות הילד

סוזי בן ברוך והילה בן ברוך-סיני

תקציר

בימים בהם זוכה הילד להיות "מרכז הכובד בבית המערבי ועל פיו יישק דבר", בימים בהם זוכה האמנה הבינלאומית לזכויות הילד לחתימת מרבית מדינות החברות באו"ם, (להוציא שתיים: ארה"ב וצ'ילה) ולתהליך מואץ של יישום סעיפיה בחקיקתן, בימים בהם חוק זכויות התלמיד, חוק זכותו של הילד לזהות וחוקים רבים נוספים המעצימים את מעמד הילד ומוקירים את החשיבות בכבודו, מעמדו וזכותו להישמע, אזי, מבט הסטורי, קצר יחסית, מזכיר לנו שרק לפני כחמישים שנה, תמונת המצב היתה שונה עד להחריד.

בזווית ראייה הסטורית מתפתחת עדים אנו לתמורה מהירה במעמדו של הילד בחברה בכלל ובחברה הישראלית בפרט. שינוי המזכיר במעט את התמורה המואצת שחלה במעמד האישה בחמישים השנים האחרונות, עקב לחצן של קבוצות לחץ חוץ ממשליות והשפעתן על שחקנים תוך ממשליים עד להפיכת הנושא לאישו פוליטי המקדם ח"כים ואישי צבור אחרים.

מדובר בשפור מהותי במעמד הילד: ממעמד של "חפץ" בידי הוריו למעמד של איש, (אמנם קטן אך) בעל יישות משפטית ברת זכויות ההולכות ומתעצמות עם השנים. מעמדו השתפר והשפיע גם על תפיסות עולם באשר לילדים ומתבגרים עוברי עבירות:

מבוא

בימי הביניים - תקופה המכירה באי נשיאה באחריות פלילית של ילדים בני 12 (באשר לבנות) או 14 (באשר לבנים) בשל חסר ב"כוונה הרעה" שהיא הבסיס הקוגניטיבי לבצוע עבירה. (ש. שחר, 1990, עמ' 45). ילד לא נענש בענישה המקובלת באותם ימים, כגון: קיצוץ איברים או הוצאה להורג בעוון גניבה. העונש המקובל בקרב ילדים היה מלקות.. בעיון הסטורי מעמיק, נמצא אפילו תיעוד רישומי להקלות בעונש גם לילדים שהיו מעורבים ברצח. (שם, עמ' 47).

בין השנים 1730-1779 מסתבר שלצד ההתפתחות הטכנולוגית והמהפיכה התעשייתית מחצית המתים בלונדון היו ילדים מתחת לגיל חמש. נתון קשה המובן על רקע עידן בו היה הילד מנוצל, חסר מעמד מוגדר ואף נמכר כעבד (או כשפחה) על מנת להשתמש בכסף לכלכלת בני משפחתו. בתקופה זו, בצל העוני הנוראי, הורים נהגו בילדים כברכוש פרטי ועשו בהם כרצונם. (ל. עדן, עמ' 36).

דוגמאות ענישה על פגיעה בילדים ועל ענישת ילדים שבצעו עבירות, מצביעות על מעמדו :

במאמרו האמיץ "כמה הרהורים על החינוך" (1693) היתווה הפלוסוף האנגלי ג'ון לוק (1632-1704) את הרקע הפסיכולוגי והקוגניטיבי של הכרת המדינה בחובתה ואחריותה לחינוך ילדיה ובראיית חובה זו בסדר עדיפות לאומי. ג'ון טען שהילד נולד "טאבולאראסה" – (לוח חלק) וכל שייכתב בו, עם השנים, הינו פרי עמלם של הוריו, מוריו והממשלה. "כשלונו של ילד הוא כשלונה של המדינה". לעומתו, הפלוסוף והוגה הדעות הצרפתי ג'אן ג'אק רוסו (1712-1778) מציין שילד לא מהווה אמצעי למטרה וחשוב כשלעצמו אך הילדות היא שלב בחיים (ולא טאבולאראסה) בו נמצא הילד במצב טבעי של טוהר, תום, שמחת חיים... ואת אלה יש לשמר, לטפח ולעודד על מנת שישמשו אותו גם בבגרותו. כאמור, לתפיסות אלה ואחרות, מאוחרות יותר, השפעה על המדיניות והתפיסה הנוהגת בקטינים המעורבים בעבירות בעולם אלא שאמירותיהם של הוגי דיעות אלה נטמעו באירועי היומיום ולא באו לידי ביטוי בתקופתם :

בשנת 1751- הורשעה אישה בשם אן מרטין בגין: "גרימת נזק לרכוש הזולת" לאחר שניקרה עיניהם של ילדים, שאינם שלה, כדי שיקבצו נדבות עבורה. ההחמרה בענישתה נבעה מהעובדה שילדים אלה אינם שלה ונגזר עליה... שתי שנות מאסר.

מאוחר יותר, בשנת 1814 נחקק באנגליה "חוק נגד גניבת ילדים" אך חוק זה לא מנע המשך מכירתם של ילדים ע"י הוריהם. בחוק האנגלי היו אז עשרות חוקים יחודיים של ילדים שדינם היה מוות בתליה. חוקים שהסנקציה עליהם משקפת הגישה הנוהגת דאז לילדים, לדוגמא :

בשנת 1748 – גז"ד מוות לילד בן 10 בגין גניבה בנימוק השופט ש"אי בצוע גז"ד זה יהווה סכנה לציבור" בשנת 1801- תליית נער בן 13 בגין גניבה. וכן, ב- 1808- תליית שתי אחיות בנות אחת עשרה ושתיים עשרה בגין שוטטות עם צוענים. המצב אף מחמיר עם התפתחות המהפיכה התעשייתית. (הילה בן ברוך, 2011)

המהפיכה התעשייתית -בראשית המאה התשע עשרה הפכה את ילדותם של הילדים לגיהנום. הם היוו כוח עבודה זול ונוצלו ע"י התעשיינים ככוח מניע למכונת

התעשייה בהתפתחותה. בשני ספריו המפורסמים: אוליבר טוויסט (1838) ודיוויד קופרפילד (1850) היטיב צ'ארלס דיקנס (1812-1870) לספר על גורלם המר, העלוב והנדכא של הילדים אשר גם בריחה מבית יתומים אכזר מביאה אותם לחבורות רחוב המנצלות את ילדותם לצרכיהם... באין מושיע. במאה ה-19 נחקק חוק האוסר העבדת ילדים מתחת לגיל עשר במכרות פחם. (ל. עדן, עמ' 37).

גם במאה הנוכחית, במאה ה-21, מדווח האו"ם על תופעה של עבדות בקרב ילדים מתחת לגיל 12 המועסקים באפריקה כעבדים. בלאגוס, ניגריה ובחוף השנהב עדיין בשווקים מוכרים ילדים כעבדים. הבנים בגילאי 8-12 נמכרים תמורת \$350 לעבודה פיזית קשה ומדווחים על התעללות פיזית, רגשית וגם מינית. הבנות נמכרות כמשרתות ומנוצלות גם מינית:

"סמוך לחופי מערב אפריקה ונושאת, לפי החשדות, ילדים המיועדים להימכר לעבדות. על סיפונה ממתנינים, במצב קשה, 100-250 ילדים שמיועדים להימכר לעבדות כמשרתים וכעבדים במטעי... קיים שוק ילדים גלוי ונשים באות לקנות אותם כדי שיעזרו בעבודות הבית..." (הארץ, 7.04.2001).

היהודים-

כפי הנראה, ההורים היהודים לא היו שונים מהנוכרים בקרבם ישבו ועונשי הגוף כעונש חינוכי, לא פסחו עליהם. בספר משלי, י"ג, פסוקים י"ד-ט"ו, נאמר: "אל תמוע מנער מוסר, כי תכנו בשבט לא ימות, אתה בשבט תכנו ונפשו משאול תציל". משפט המנמק חשיבות עונש גופני למטרה חינוכית. גם המדרש מאזכר התערבותה של האם כדי להציל ילד מידי אביו... "פן יוסיף להכותו" (דברים, כ"ה, פסוק ג).

השפעת היהודים מסביבתם באה לידי ביטוי גם בהקרבת קרבן ילדים למטרות פולחן. בתו של יפתח הגלעדי מקבלת עליה הדין כאשר אביה חוזר מנצח מהקרב מקיים את נדרו ומעלה אותה קורבן (שופטים י"א, פסוק ל"ז), גם המלך אחז מעביר את בנו באש כ"תועבת הגויים" (מלכים, ט"ז, פסוק ג). מה שמצביע על השפעה סביבתית גם על היהודים החיים בקרבם ואשר בתקופות קשות, במלחמות, בצורת ומגיפות, קורבן הילדים נחשב למקובל לביטול רוע הגזירה.

תופעת **נטישת הילדים** עקב רעב ועוני היתה ידועה, בתקופת בית שני ילדים אלה כונו "אסופים" בשל איסופם מהשוק בו ננטשו. דוגמאות רבות נוספות מופיעות במקרא ומצביעות על ספק לדימוי ה"האמא היהודיה" המושפעת מסביבתה הנוכרית. (ש. שחר, עמ' 45).

התקופה המודרנית - עד המאה ה-18 לא הודגש ההבדל בין עולם הילדים לעולם המבוגרים. ילדות ואימון התלבשו דומה, ילדים התלבשו ושיחקו בחברת מבוגרים... תופעה הבולטת גם בסרטי שחזור מהתקופה הזאת. אלא ש המאה ה-19 הביאה עימה תעשיות מבוססות תרבות נוער, תרבות הכוללת אופנה, מוזיקה, בידור, השכלה, רפואה ... הייחודיים לבני נוער. **בעשור האחרון חלה תמורה מהותית.**

אלווין טופלר, בספרו: "הלם העתיד" טוען שהעתיד צופן בחובו שינויים רבים ומהירים בפרק זמן קצר מאד, שאנשים רבים מתקשים ויתקשו להתמודד איתם. החברה התעשייתית תעבור מהפכה ותהפוך לחברת על תעשייתית. השינוי הזה יהלום באנשים. יהיו אלה שינויים טכנולוגיים וחברתיים שיגרמו לאנשים רבים להימצא במתח נפשי ובלבול. אלווין טופלר התייחס גם לעודף האינפורמציה שהיא חלק מהלם העתיד:

"מה שמאפיין את האדם הצעיר זו – בחירת יתר. זה מכניס חלק מהנוער למצבים של חרדה, אי-וודאות, בשל ה"יתר" שהוא הולך להתמודד עימו". (א. טופלר 1970).¹

ואכן, תחת כותרת הקידמה, השוויון, זכות ההשתתפות והבעת הדיעה, נוצרה חשיפה מואצת של תרבות חדשה. המדיה חושפת בפני הילדים את רזי האתמול. ה"תרופה" כנגד חשיפה זו הינם חוקים המגבילים חשיפה מואצת של הילדים במגמה לשמור עליהם:

חוק הגנת הצרכן תוקן והותאם לחינוך ילדים ואיסור על פרסום מוצרים המעודדים אלכוהול, סמים, סיגריות, הימורים (1991), חוק לגילוי נגיפי אידס לקטיין (1996), ללא ידיעת הוריו - חוק המהווה פירצה (מעדיף זכויות הילד על פני זכויות הוריו).

תחת כותרת זו ובמגמה להעצים זכויות הילד, משתנים גם חוקי נוער נוספים, חוקי הנוער בישראל, עליהם אעמוד בתת הפרק הבא. (הילה בן ברוך).

חוקי הנוער בישראל – תהליך מתפתח ומואץ -

חוקי הנוער במדינות נאורות ובישראל מלמדים על יחס דו-משמעי של הממסד, יחס הנע בין גישה שוויונית (ההולכת ומתרחבת) לגישה פטרנליסטית כלפי קטינים. כאמור, האמנה לזכויות הילד (CROC (Convention on the Rights of

¹הספר צפה פני העתיד בהציגו תובנה מהפכנית לזמנה. מציין שהעתיד צופן בחובו שינויים רבים ומהירים שאנשים רבים מתקשים ויתקשו להתמודד איתם. יותר מידי שינויים בפרק זמן קצר מידי. החברה התעשייתית תעבור מהפכה ותהפוך לחברה סופר תעשייתית והשינוי הזה יהלום באנשים. השינויים יהיו טכנולוגיים וחברתיים ויגרמו לאנשים רבים להמצא במתח נפשי ובלבול. אלווין טופלר התייחס גם לעודף האינפורמציה שהיא חלק מהלם העתיד.

the Child, שנכנסה לתוקף ב-1989 ואושרה על-ידי מרבית מדינות העולם, כולל ישראל (1991), בישרה הגעתה של תקופה חדשה. האמנה רואה בילד כבעל זכויות מתוקף היותו אדם. אין הילד "רכוש" הוריו, היכולים לעשות בו כרצונם, אלא אדם (אמנם קטן אך) בעל זכויות. למעשה, לראשונה מופץ מסמך משפטי, המקובל על מרבית המדינות בעולם (להוציא ארה"ב וצ'ילה), מסמך המבטיח זכויות אזרחיות כאלה שלא הוכרו בעבר, כגון: חופש הביטוי והזכות לפרטיות. החוקים והאמנה מתייחסים לגיל וקטינות כערך מושגי בסיסי:

בסעיף 40 (א) לאמנת האו"ם לזכויות הילד, נקבע כי על כל מדינה לקבוע גיל מינימום לאחריות הפלילית, אך לא צוין מהו הגיל המומלץ ואכן, כל מדינה קבעה גיל שונה להחלת האחריות הפלילית ודרכי טיפול שונות להתמודדות. הגיל, לעיתים, יכול להוות תנאי חובה (אחריות פלילית), ולעיתים תנאי לזכויות מסוימות (הגנה מפני פגיעה גופנית, עבירות מין). בהתייחס ל קטינות יש לציין שקטינות משפטית לא תמיד תחפוץ את הקטינות הטבעית. ניתן לראות את הגיל כקוו טכני בלבד, כי לעיתים המהות הספציפית (מידת בגרותו, בריאותו והבנתו של הקטין היא הקובעת ולא דווקא גילו).

מכאן ואילך עדים אנו להתפתחות מואצת של חוקי נוער המקדמים את הילד לקדמת הבמה במגמה לגשר על פערים בין סעיפי האמנה הבינלאומית לזכויות הילד למציאות העכשווית בכל מדינה שהתחייבה לה. בישראל, בשנתיים האחרונות נחקקו שני חוקים "מהפכניים" אחרי שנים רבות של דיונים וויכוחים:

תיקון 14 לחוק הנוער שפיטה, ענישה ודרכי טיפול, תשס"ח, 2008 הפותח בחשיבות מעמדו וכבודו של הקטין בהליך הפלילי. זאת לצד חוק אזרחי:

תיקון מספר 3 לחוק מידע גנטי, התשס"ח-2008, מאפשר לביהמ"ש לענייני משפחה, בפעם הראשונה, להורות על בצוע בדיקת רקמות להוכחת אבהות, גם אם האב, הניטען, מסרב לבדיקה. זאת במסגרת זכותו של הקטין לזהות. סקירה זו מצביעה על שינוי התפתחותי דרסטי במעמד הילד מימי המקרא, ימי הביניים, המהפיכה הטכנולוגית והמהפיכה התעשייתית ומאז, תהליך מואץ מאד של 100 שנים אחרונות המעמיד את הילד במרכז הבמה המשפחתית, החוקית והציבורית-חברתית.

